

Salamanca: segon espoli

El propassat 22 de juliol, el Patronat de l'Arxiu de Salamanca va decidir que no es tornava cap paper a Catalunya. Així, la ministra de Cultura, Pilar del Castillo, donava per tancada la qüestió.

Les reaccions, però, no s'han fet esperar. La Comissió de la Dignitat té previst fer un acte informatiu a Salamanca el pròxim 14 d'octubre, un dia abans de la inauguració de la polèmica exposició "Propaganda en guerra".

Amb papers

O sense

La reclamació del retorn dels papers de Salamanca torna a reviscolar. L'octubre vinent, Salamanca pretén exhibir un material fruit de l'espoli franquista que les autoritats espanyoles actuals es continuen negant a restituir als propietaris legítims. Un episodi més d'un cas que s'internacionalitza i reclama solució: la devolució.

“Aquells són els documents de la Generalitat, i formen part d'una època importantíssima de la història de Catalunya, un període de llibertat. Per això crec que des de Salamanca haurien de tenir el plaer de retornar-los.” El que així s'expressava, l'any 1995, era Gabriel Jackson, una de les veus que ja s'alçaren aleshores contra els vents agitats d'un març amb compulsions surrealistes.

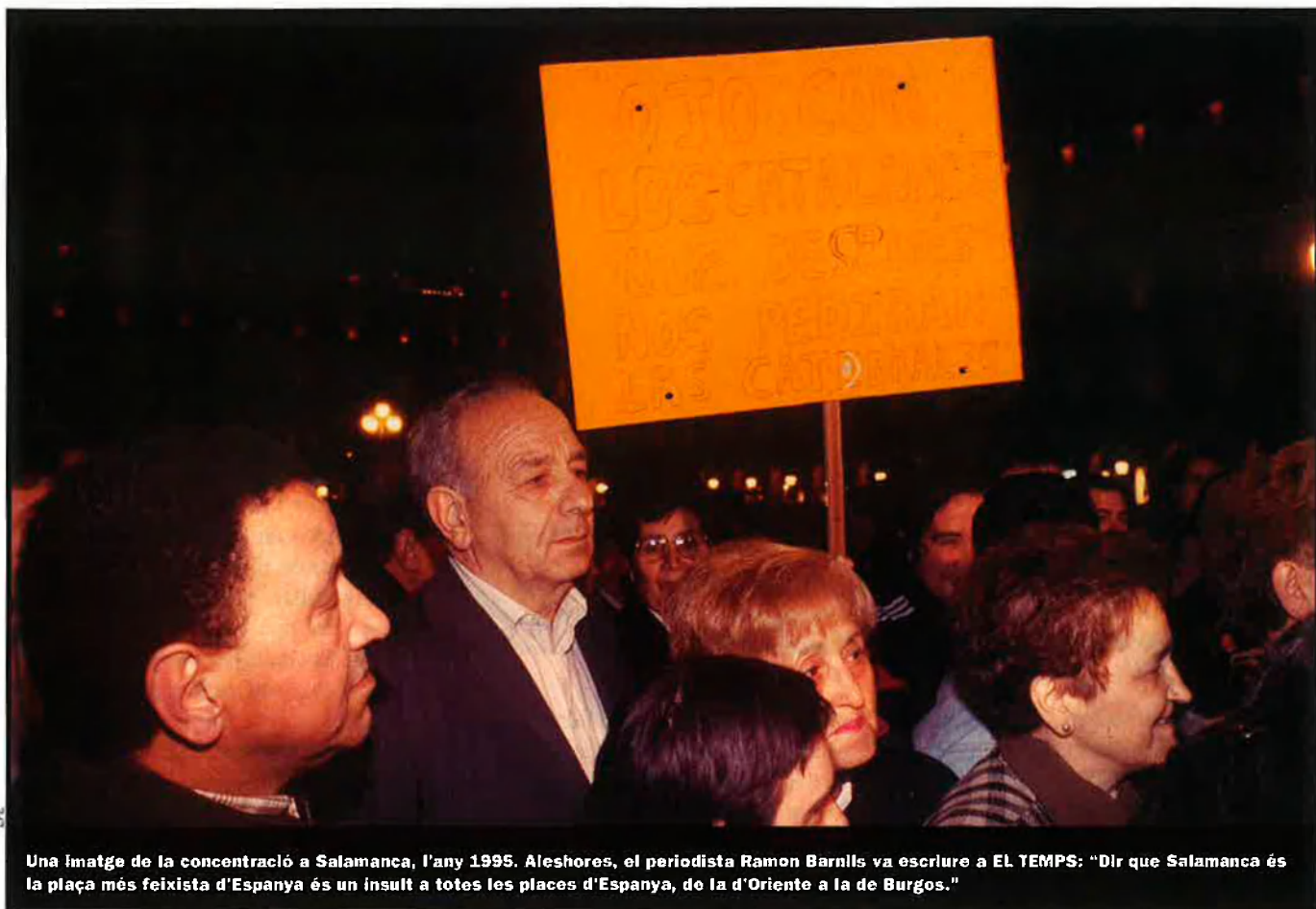
Res no en sabem, però, de la cara que devia posar l'historiador nord-americà, si és que va tenir oportunitat de veure alguna imatge de la plaça de Salamanca on la convocatòria de les autoritats va conduir milers de persones. La majoria, segurament, ben poc en devia saber, del que hi havia —hi ha— darrere les parets de l'antic convent de San Ambrosio, el dipòsit documental convertit en Arxiu General de la Guerra Civil espanyola l'any 1999. L'única certesa, clarament entenedora i fàcilment escampable en un hàbitat propici, era que algú es volia emportar el que havia fet seu un “*derecho de conquista*” invocat des del mateix balcó de l'Ajuntament per l'escriptor Torrente Ballester. I que aquest algú tenia cara i ulls, i despertava dimonis: eren, és clar, els catalans.

El decebedor resultat de tot plegat, amb l'ajornament *sine die* del retorn dels papers que reclamava la Generalitat de Catalunya, va donar a l'episodi un aire tragicòmic. Les pancartes estrafolàries, els escarafalls, la Policia Municipal custodiant nit i dia un edifici per, en paraules de l'alcalde del PSOE Jesús Málaga, “evitar que ni un sol paper pugui sortir de l'arxiu”, podrien haver estat un apunt curiós per guarnir alguna crònica de la dècada si no fos perquè van aconseguir aturar la decisió

presa pel Govern espanyol del PSOE de tornar tots els documents sostrets il·legalment. Abans de l'enrenou s'informava des del Ministeri de Cultura que “no es pot reclamar com a pròpia una cosa que va ser incautada durant la Guerra Civil per constituir un arxiu de la repressió”. Després, tot va canviar.

Si fins a aquell moment Salamanca havia mostrat una indiferència absoluta envers els papers que acumulava el seu arxiu (i que eren —són— fruit de l'espoli que immediatament seguia l'ocupació franquista: ensacats i emportats en vagons de tren, els documents més diversos havien de servir per a la ferotge repressió de la “*victoria*”), ara la imminència de les eleccions municipals, així com el clima bèl·lic atiat per un PP a les portes del poder, creaven una situació del tot propícia al disbarat.

Després d'anys de reclamacions formals i informals, el Consell de Ministres espanyol donava llum verda, el 17 de març del 1995, a la proposta de Carme Alborch, ministra de Cultura, de tornar els lligalls. De seguida saltava la llebre: el ple de l'Ajuntament de Salamanca aprovava per unanimitat el refús a la devolució; el president de la Junta de Castella i Lleó, Juan José Lucas, del PP, afirmava: “Està bé que passi això per poder conèixer el poc sentit d'estat dels governs dèbils que hi ha a Espanya”. Tothom s'apuntava al carro, i a la pancarta de la manifestació, a Salamanca, gairebé hi havia cops de colze: l'alcalde i el president de la Diputació, els rectors de les dues universitats, els portaveus dels grups municipals, els secretaris provincials d'UGT, CCOO i CSIF... De res no va servir que Alborch es confessés “al·lucinada” per l'enrenou. Aquell any, els papers no es van moure de lloc.

Una imatge de la concentració a Salamanca, l'any 1995. Aleshores, el periodista Ramon Barnils va escriure a EL TEMPS: "Dir que Salamanca és la plaça més feixista d'Espanya és un insult a totes les places d'Espanya, de la d'Oriente a la de Burgos."

Unitat d'arxiu en l'universal. Encara que no s'hagin tornat a veure episodis com els d'aquell març estrafolari, sí que tornen a sortir, cada vegada que es planteja una qüestió no resolta, els arguments que ja aleshores es van utilitzar profusament per posar traves al trasllat o per negar-ne la legitimitat. Així, si d'una banda s'argüia la dificultat de l'empresa (segons el director de l'Arxiu Històric de Salamanca, Miguel Ángel Jaramillo, no s'hauria pogut fer abans de dos anys, ja que els papers estaven "molt barrejats"), de l'altra s'apel·lava a una "unitat d'arxiu" que, pretesament, quedava trencada per la petició de "desmembrament". Les declaracions de l'actual ministra d'Educació, Cultura i Esport, Pilar del Castillo, semblen calcades de la declaració institucional de la Junta de Castella i Lleó, feta el 23 de març del 1995: "El trasllat dels fons comporta la disgregació d'un arxiu establert legalment i atempta contra els principis de la UNESCO i el Consell Internacional d'Arxius."

És clar que aquesta mena d'afirmacions obvien, per exemple, les reiterades manifestacions que el Consell Internacional d'Arxius, adscrit a la UNESCO, ha realitzat per defensar el dret dels legítims propietaris a veure restituïda la documentació que hagi estat objecte d'espoli o sostracció indeguda per motiu de conflicte bèl·lic (resolució 46/10 de l'assemblea general de l'ONU de 1991). O l'aclariment que acaba de realitzar el mateix Federico Mayor Zaragoza en fer pública la seva adhesió a la reclamació del retorn dels papers: el que va ser director general de la UNESCO des del 1987 fins al 1998 ha puntualitzat que apel·lar a la UNESCO per mantenir la documentació a Salamanca és no ajustar-se a la realitat. O el que explicava la setmana passada l'Associació d'Arxivers de Catalunya (AAC), que en un comunicat manifestava que "el principi suprem de l'arxivística" és el "de provenença" i aclariria com aquest principi determina que "la documentació pertany

a l'organisme que l'ha creada". Per a l'AAC, la permanència de la documentació a Salamanca "és fora de tota justificació científica".

De tota manera, sembla que no calen raonaments científics quan es té clar l'interès polític: Pilar del Castillo responia d'aquesta manera a la pregunta presentada al Senat espanyol per Montserrat Duch, del grup Entesa Catalana de Progrés, el passat mes de febrer: "Un arxiu ha de tenir una unitat i sense això no hi ha arxiu. Si no fos així, destruiríem tots els arxius que hi ha a Espanya, perquè sempre hi ha raons per anar més enllà."

Per dignitat. "Una nació és una col·lectivitat que encara no ha perdut la capacitat per a la indignació." Amb aquesta cita de José Saramago es presentava, ara fa uns mesos, la Comissió de la Dignitat. La Comissió, impulsora d'un seguit d'iniciatives encaminades a recuperar els papers de Salamanca, va

Ibarretxe i Pujol visiten "Euskadi i Catalunya: memòria compartida", l'exposició que va acollir enguany el Museu d'Història de Catalunya per mostrar els papers d'Artea.

néixer formalment el 21 de gener del 2002, després d'una reunió a l'Ateneu Barcelonès. De fet, segons explica Toni Strubell, un dels seus promotors, "són els mateixos dirigents espanyols que 'provoquen' la creació de la Comissió de la Dignitat. Els catalans no podíem quedar calladets en saber la intenció del govern d'Aznar de fer una exposició amb el nom de 'Propaganda en guerra' amb els nostres documents a Salamanca! Era un clar cas d'humiliació —un més— de la voluntat dels catalans". Aquesta exposició, programada dins els actes de la capitalitat europea de la cultura que enguany Salamanca comparteix amb Bruges, ha estat el detonador de la darrera activació d'un conflicte que no ha deixat de plantejar-se des que l'estat espanyol va encetar el camí de l'actual democràcia constitucional. Només que, aquest 2002, ha pres una dimensió que ha superat expectatives: ja de bon començament els mateixos impulsors de la Comissió de la Dignitat es van sorprendre de la resposta que va tenir la seva crida. I en això, els sentiments hi han tingut el seu paper, és clar. Però no s'ha oblidat la necessària col·laboració d'experts del més alt nivell científic i professional. I tot, amb la voluntat de recollir, com expliquen els organitzadors, "la feina ja

iniciada amb l'excel·lent llibre de Josep Maria Figueres, Josep Maria Sans Travé i Joaquim Ferrer sobre els papers de Salamanca i les contínues iniciatives parlamentàries dels diferents partits catalans (llevat del PP) sobre el tema".

Les activitats d'aquesta Comissió s'encaminen en una doble direcció: d'una banda, aconseguir el màxim de suport social i polític possible, i de l'altra, internacionalitzar el cas. I sembla que tots dos objectius s'estan aconseguint. Perquè han estat moltes les personalitats d'arreu del món, que han donat suport a la *Declaració sobre l'oportunitat, en l'actual context d'unió i concòrdia entre els pobles d'Europa, d'afrontar la dignitat dels catalans*. Des dels Premis Nobel de la pau Rigoberta Menchú i Adolfo Pérez Esquivel fins als historiadors Paul Preston o Ian Gibson, passant per músics com ara Peter Gabriel o Mikis Theodorakis, entre molts altres.

Quan es va presentar la *Declaració*, en un acte al paranimf de la Universitat de Barcelona presidit pel rector, Joan Tugores, el passat 11 de juny, hi havia 500 personalitats de 47 estats diferents i 205 universitats que sustentaven la doble reclamació: d'una banda, l'acompliment de l'acord del Consell de Ministres espanyol (15 de març del

1995), que va decidir el retorn dels fons a Catalunya, i, de l'altra, el reconeixement de la titularitat dels fons "a nom dels seus propietaris legítims" i la suspensió de l'exposició "Propaganda en guerra".

Dues maneres de fer. El 12 de febrer d'enguany, una delegació de la Comissió feia a mans del lehendakari Juan José Ibarretxe una carta d'agraïment. El fet tenia lloc al saló Sant Jordi del Palau de la Generalitat del Principat de Catalunya, on el lehendakari Ibarretxe lliurava al president Jordi Pujol els fons documentals de la Generalitat republicana i l'exili que fins aleshores i durant més de seixanta anys —després d'un períple digne de novel·la— havia salvaguardat el Partit Nacionalista Basc. En poc més de tres anys —el temps necessari per classificar-los i catalogar-los—, els papers d'Artea (el petit poble prop de Bilbao, seu del Museu Arxiu del Nacionalisme Basc, on havien quedat dipositats) tornaven a Catalunya.

El gest del Govern basc evidenciava que les comparacions, sovint, són odioses, i tornava a posar sobre la taula la qüestió dels altres, de papers, els que no havien estat guardats sinó furtats. D'aquella banda, però, res de nou a l'oest. Mentre l'actual president de Castella i Lleó, Juan Vicente Herrera, recordava que seria "molt exigent" en la defensa de la "integritat" de l'arxiu de Salamanca, l'historiador Carlos Dardé veia "absolutament impossible" que tornessin tots els papers. I l'opinió de Dardé no era una opinió qualsevol.

El cas és que Ministeri i Generalitat havien nomenat una comissió tècnica per dictaminar sobre el cas. De la banda catalana, hi havia els professors de la UAB Borja de Riquer i Joan B. Culla; de l'espanyola, l'esmentat Dardé i Antonio Morales, també historiador. En principi, calia arribar a un acord de mínims, basat en la cronologia: quins documents estaven relacionats amb la Guerra Civil i quins no. I això, perquè el 1999 s'havia convertit l'arxiu, per real decret, en Arxiu General de la Guerra Civil i no pensaven deixar anar cap paper d'aquest període. Però tam-

Salamanca, ni salomònica

Per als que vam formar fa sis mesos la Comissió de la Dignitat –arxivers, historiadors, universitaris, gent de militància catalanista– és cada cop més clar que el cas de Salamanca no és més que la punta d'un iceberg. I no sols em refereixo al volum immens de documents robats que atresoren a Salamanca –dient-nos de tant en tant que són “*papeles de escaso valor*”–, sinó perquè el cas evidencia la magnitud de l'onada de neofranquisme que actualment ens asota. Mostra clar i català el grau d'inde-fensió que patim els catalans sense un estat que ens empari. Més que un Patronat de l'Arxiu, el que va presidir Pilar del Castillo el fatídic dilluns 22 de juliol va ser un autèntic ple de la Plaza de Oriente. No ens tornem, de moment, ni un paper!

Però els catalans hem de mirar el costat positiu del cas, que n'hi ha. Al final guanyarem i la joia serà doble. També el cas ens ha permès de conèixer el grau de solidaritat amb què comptem en àmbits universitaris dels cinc continents. Existim! Tal com ens indiquen les notes enviades per centenars de personalitats de relleu mundial i catedràtics de 207 universitats (entre els més de 700 que, ara com ara, s'han adherit a la nostra campanya), hi ha una suspicàcia molt estesa

respecte a la salubritat de l'actual règim espanyol, que l'intel·lectual càntabre Jose Luis Sampedro ha descrit darrerament com un “*aznarato*”. Per exemple, una catedràtica de Massachusetts assenyala que el “continuat robatori dels documents catalans mostra que la Guerra Civil encara dura”. Un altre de Mèxic ens ha assegurat que “la síndrome de l'imperi espanyol continua dominant en l'ànima del govern espanyol actual, hereu, per més d'una raó, del franquisme”.

Sembla, doncs, que aquests catedràtics no estan d'acord amb les tesis dels que insisteixen en una “evolució positiva i democratitzant” de l'estat en els darrers anys. No estem davant d'una “campanya circumstancial” de l'espanyolista PP, sinó davant d'una restitució en tota regla del paper de l'estat centralista, amb ple suport del PSOE en els temes claus. Després de la sentència del Patronat (en el qual, per cert, no hi havia ni un sol català), qui pot creure's allò del “patriotisme constitucional” avui? Argumentar a favor d'una “bondat essencial i democràtica” de l'estat espanyol és una bufada de núvols impressionant i un lapsus funest d'anàlisi que, lluny de fer progressar el catalanisme, el pot fer fondre's com un terròs de sucre a les aigües del Lozoya.

El proper dia 15 d'octubre, doncs, els dirigents de l'estat espanyol ens mostraran la seva autèntica cara a Salamanca. Aquell dia, si Déu no hi posa remei, inauguraran desvergonyidament una exposició “cultural” –“Propaganda en guerra”– de materials documentals, majoritàriament catalans, robats els anys 1938 i 1939 per un exèrcit feixista, un dels màxims líders del qual –Mol– té una esplèndida avinguda a la ciutat. Per fer-ho no demanaran permís a ERC, a la UGT, al CADCI, al Govern de la Generalitat, a la família Rovira i Virgili o als centenars de propietaris damnificats que esperen des de fa seixanta-tres anys el retorn del seu patrimoni espoliat.

Menysprearan –com sempre– la voluntat i els sentiments dels catalans. Però tenen els dies comptats. Si persones tan asenyades com Mario Soares, Francesco Cossiga, Noam Chomsky, Federico Mayor Zaragoza, Javier Tusell, Henry Ettinghausen, Paul Preston, Susan DiGiocomo, José Maria Muriá i tants altres ho veuen com una aberració, les coses no quedaran així. La nostra dignitat és un bé massa important perquè el senyor Aznar hi vulgui jugar.

Toni Strubell i Trueta

poc en la cronologia no hi va haver acord: per la part castellana s'apel·lava als “antecedents immediats” de la guerra i es plantejava que es quedés a Salamanca la documentació datada des del 14 d'abril del 1931. D'aquesta manera, la devolució hauria quedat molt reduïda. Es va optar per presentar dos dictàmens diferents.

I el passat 22 de juliol es reunia el Patronat de l'Arxiu. Tenia les resolucions sobre la taula i havia de decidir. No va optar per cap de les dues. Ni tan sols no s'acceptava, per tant, el dictamen emès pels dos historiadors nomenats pel Ministeri: de Salamanca no havia de sortir cap paper. Cap ni un. Res. És clar que la composició de l'ens tampoc no deixava gaires possibilitats més: la presidència,

per a la ministra; la secretaria, per al director de l'Arxiu; entre els vocals nats, l'alcalde de Salamanca i un representant de la Junta de Castella i Lleó; entre els vocals designats (pel Ministeri), personatges com ara Gregorio Peces Barba, Victoria Prego o Pedro Schwartz. D'on no n'hi ha, no en pot rajar.

Cas obert. El text de la resolució del Patronat acabava publicitant la polèmica exposició “Propaganda en guerra”. La inauguració, el 15 d'octubre, el mateix dia en què afusellaren, fa seixanta-dos anys, el president Lluís Companys. Per al 14 d'octubre, a Salamanca mateix, la Comissió de la Dignitat organitza un acte informatiu, amb la presència de diverses personalitats amb documents incau-

tats (l'artista Carles Fontserè o Teresa Rovira, filla d'Antoni Rovira i Virgili, entre altres). Partits polítics, sindicats i institucions anuncien el recurs a la via judicial per reclamar la devolució del llegat incautat. I ara la reclamació arriba també al País Valencià, on PSPV, EU i el Bloc ja parlen de prendre mesures en el mateix sentit. Malgrat les declaracions que des del Govern espanyol es van apressar a fer públiques en aquest sentit, res no indica que l'assumpte estigui resolt. En una trobada recent, Jordi Pujol recordava a Del Castillo que el tema “es tornarà a plantejar quan vostè no sigui ministra, ni jo, president”. Són els camins de la història.

Núria Cadenas